

Розділ 2. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

П. А. РУДИК. ДО ПИТАННЯ ПОВНОЇ НАЗВИ ТА ОПУБЛІКУВАННЯ ОРИГІНАЛУ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА

Вперше аналізується застосування в науковому обігу повної назви Конституції Пилипа Орлика та опублікування її оригіналу староукраїнською мовою.

Ключові слова: Конституція Пилипа Орлика, її повна назва, оригінал Конституції, необхідність подальшого дослідження Конституції.

Впервые анализуется применение в научном обороте полного названия Конституции Филиппа Орлика и публикация ее оригинала на староукраинском языке.

Ключевые слова: Конституция Филиппа Орлика, ее полное название, оригинал Конституции, необходимость дальнейшего исследования Конституции.

The full name of the Pylyp Orlyk Constitution in scientific use and the publication of its original version in Old Ukrainian are analyzed for the first time.

Key words: the Pylyp Orlyk Constitution, its full name, original version of the Constitution, necessity to further research the Constitution.

Виповнилося понад 300 років з дня прийняття однієї з перших не лише у Європі, але й у світі конституцій (так вважає більшість сучасних українських вчених), відомої в історико-правовій літературі України як Конституції Пилипа Орлика чи Бендерської конституції. Існує декілька перекладів з латиномовного варіанту повних назв і тексту цього документу. У 1991 р. викладачі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка подали таку повну назву: «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним Гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах¹».

Водночас окремі автори назву цього акта редагують дещо по-іншому. У 1994 р. вийшла книга «Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика: 1710 рік». У ній текст Конституції поміщений під назвою «Правовий уклад та конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького, укладені між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і генеральною старшиною, полковниками, а рівно ж і самим Військом Запорозьким, схвалені обома сторонами і скріплені найяснішим гетьманом на вільних виборах урочистою присягою року Божого 1710 квітня п'ятого дня у Бендерах» (перекладач з латинської мови М. Трофимук). Автори хрестоматії «Історія держави і права України» за редакцією О.О. Шевченка помістили текст Конституції П. Орлика під назвою «Угода та Конституції Пилипа Орлика», в курсі лекцій «Історія держави і права України» за редакцією В.Г. Гончаренка – під назвою «Конституція прав і свобод Запорозького Війська», а в підручнику «Теорія держави і права» за редакцією С.Л. Лисенкова – під назвою «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького».

У книзі «Орлик, Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибр. твори. – К.: МАУП, 2006», підготовленої Інститутом культурологічних та

© РУДИК Петро Андрійович – доктор історичних наук, професор Національного університету харчових технологій

етнополітичних досліджень імені Іларіона Київського МАУП (керівник проекту В. Яременко; упорядкування і примітки М. Трофимука (латинські тексти), В. Шевчука), текст Конституції П. Орлика подається за такою назвою «Правовий уклад та конституції стосовно прав і вольностей Війська Запорозького, укладені між Ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і Генеральною старшиною, полковниками, а рівно ж і самим Військом Запорозьким, схвалені обома сторонами і скріплені найяснішим гетьманом на вільних виборах урочистою присягою року Божого 1710, квітня п'ятого дня у Бендерах². Отже, тут повна назва збігається з назвою поданого у книзі «Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика: 1710 рік», оскільки її перекладачем з латинської мови виступає одна й та ж особа – М. Трофимук.

Директор Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук Т. Чухліб зазначає, що угоду було укладено під назвою «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького». А суддя Конституційного Суду України В.І. Шишкін зміст акта викладає під назвою «Договір та Встановлення прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського між Ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між Генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами схвалені обома сторонами вільним голосуванням і скріплені найяснішим гетьманом урочистою присягою»³.

Н.Д. Полонська-Василенко, В.П. Шевчук і М.Г. Тараненко подають Конституцію П. Орлика під назвою «Конституція прав і свобод Запорозького війська»⁴. Деякі автори більше були схильні сприймати її повну назву такою, яка подається вище викладачами Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Таку повну назву Конституції П. Орлика запозичили, зокрема І.О. Кресіна і Ю.С. Шемшученко, О.А. Лукашевич і К.В. Манжула, А.Г. Слюсаренко і М.В. Томенко, В.Ф. Погорілко і В.Л. Федоренко та ін.⁵.

Про наявність різних варіантів назви цього документу говорить начальник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) О. Вовк. Вона наводить такі назви, як «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького...», «Правовий уклад та конституції законів та вольностей Війська Запорозького...», «Уклад прав і вольностей Війська Запорозького та угоди...», «Конституція Пилипа Орлика» або «Бендерська конституція» та ін.⁶.

У 2010р. О. Алфьоров видав книгу, в якій відповідно до нових архівних документів, що знайдені ним в Російському державному архіві давніх актів м. Москви (ф.13, –Оп.1.– Спр.9), повна назва Конституції П. Орлика подається в такій новій редакції: «Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милості паном Филипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між Генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді Затверджені при вільній елекції формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені Року від Різдва Христового 1710 Місяця Квітня 5»⁷.

Таку ж саму повну назву Конституції П. Орлика в редакції староукраїнською мовою на основі матеріалів того ж Російського державного архіву давніх актів у 2010р. в часописі «Архіви України» подає й О. Вовк⁸.

Отже, варіанти повних назв Конституції П. Орлика, поданих в історико-правовій літературі, дещо різняться. Хоча загальний зміст таких назв для фахівців, як на мене, зрозумілий. Однак для спеціалістів даної сфери (історико-правової) тут це багато роботи. Безумовно такій діяльності допоможуть нові архівні матеріали.

Питання повної назви Конституції П. Орлика лише побічно привернуло увагу О.Б. Вовк. Вона стверджує, що ще в 1840–1850 рр. текст Конституції публікувався декілька разів. Вперше він був опублікований у 1847 р. латинською мовою у виданні «Чтения в Императорском обществе истории и древности российской при Московском университете» під повною назвою «Пакти й установлення законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, та між генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтвержені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5 при Бендерах» (Подаю у перекладі, що наводить О.Б. Вовк) за редакцією Осипа Бодяньського у розділі «Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Филиппа Орлика и киевского воеводи Иосифа Потоцкого на латинском и польском языках» (Чтения... – 1847. – № 1. – Раздел III. Материалы иностранных. – С. 1-18).

Щоправда, ще раніше (1842р.) текст Конституції видається під назвою «Договоръ и постановление между Гетманомъ Орликомъ и войскомъ Запорожскимъ въ 1710 году» Миколою Маркевичем у його п'ятитомній «Історії Малоросії» (Маркевич Н. Історія Малоросії: В 5-ти т. – М., 1842. – Т. 4. – С. 315-339). У 1858 р. під такою ж назвою Конституція була опублікована у збірнику документів, підготовлених Дмитром Бантишем-Каменським і виданих Осипом Бодяньським у двох частинах під загальною назвою «Источники Малороссийской истории». (Бантыш-Каменский Д.Н. Источники Малороссийской истории: В 2-х ч. – Ч. 2. – М., 1858. – С. 242-255)⁹.

Аналіз перекладів повних назв Конституції П. Орлика з латинської мови, здійснених викладачами Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, М. Трофимук і поданого О.Б. Вовк, свідчить, що вони різняться щодо початку назви Конституції. Викладачі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка початок назви Конституції П. Орлика подають так: «Пакти й конституції, законів та вольностей Війська Запорозького...», О. Вовк – «Пакти й установлення законів та вольностей Війська Запорозького...», а М. Трофимук – «Правовий уклад та конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького...»¹⁰. Отже, авторам перекладів Конституції з латинської мови на українську мову, як на мене, слід було б разом із вченими обговорити це питання, дійти погоджувальної редакції і дати єдину повну назву Конституції П. Орлика.

Вимагають уточнення джерела, з яких здійснено переклад Конституції: з оригіналу латинською мовою чи його копій. А.Г. Мельник стверджує, що викладачі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка переклали Конституцію П. Орлика на українську мову з оригіналу латинської мови¹¹. Проте О. Вовк зауважує, що повна латинська редакція Конституції жодного разу не публікувалася з оригіналів, а лише з копій цього документа¹². Отже і ця проблема потребує свого вивчення.

Варто також чітко встановити, чи договори і постанови прав і вольностей стосувалися лише військових, як подають в назві опубліковані О. Алфьоровим і О. Вовк документи, знайдені в Російському державному архіві давніх актів¹³, чи вони стосувалися Війська Запорозького як Української держави – Гетьманщини та її збройних сил, що подають вчені Київського національного університету ім. Тараса Шевченка¹⁴, а також підручника за редакцією С.Л. Лисенкова і курсу лекцій за редакцією В.Г. Гончаренка¹⁵, чи вони стосувалися Війська Запорозького

та всього вільного народу Малоросійського, як подає В.І. Шишкін¹⁶. Виходячи з опублікування оригіналу Конституції П. Орлика, можна вважати, як на мене, що договори і постанови прав і вольностей стосувалися передусім військових. Проте ця суб'єктивна думка потребує ще обговорення фахівців.

Доцільно акцентувати увагу, як на мене, ще на одному важливому моменті вивчення Конституції П. Орлика – наявність її оригіналу на староукраїнській мові, а не лише варіантів його копії, опублікованих в середині XIX ст., які у подальшому використовувалися істориками при аналізі та перекладах, не звертаючись ними до самого оригіналу документа, оскільки можливо вони вважали його втраченим. Хоча оригінал Конституції П. Орлика староукраїнською мовою знаходився в Російському державному архіві давніх актів (фонд №13, Дела об Украине)¹⁷.

У цьому архіві працював київський історик Олександр Алфьоров. Він виявив україномовну копію Конституції П. Орлика, яку передав Музею Гетьманства в місті Києві на Подолі. Під час її презентації він заявив: «Водночас із знайденими латиномовними копіями ця копія Конституції доводить факт існування орликівського оригіналу і ще раз спростовує звинувачення у фальсифікації, що мусуються московськими істориками»¹⁸.

І дійсно українські історики та історики інших країн уже тривалий час задавалися питанням, чи існував оригінал цього документу, чи пізніше з'явилася його фальсифікація. І відповідь була знайдена. Із інтерв'ю з відомою російською дослідницею із Санкт-Петербурзького університету, професором Тетяною Таїровою-Яковлевою стало відомо, що оригінал Конституції П. Орлика, написаний староукраїнською мовою, а також оригінальний, підтверджувальний диплом Карла XII на обрання П. Орлика гетьманом, нею були знайдені в Російському державному архіві давніх актів у жовтні 2008р.¹⁹.

У листопаді 2008р. під час службового відрядження співробітників Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) до Російського державного архіву давніх актів було ретельно вивчено справи з фонду «Малоросійські справи», що стосувалися козацької епохи, і встановлено оригінал тексту Конституції П. Орлика, складений староукраїнською мовою, а також оригінальний підтверджувальний диплом Карла XII на обрання П. Орлика гетьманом. Оригінал Конституції П. Орлика київськими архівістами був підготовлений до видання й опублікований в часописі «Архіви України» за 2010р. (№ 3-4. – С.152-166). Таким чином, нещодавно віднайдений україномовний оригінал Конституції П. Орлика, засвідчений власноручним підписом гетьмана і печаткою Війська Запорозького, був опублікований вперше. Аналіз тексту оригіналу і копій Конституції, опублікованих М. Маркевичем, Д. Бантишем-Каменським і О. Бодяньським, за словами О. Вовк, свідчить, що жодних змістовних відмінностей між ними не існує. Текст Конституції П. Орлика в часописі «Архіви України» передано староукраїнською мовою (мовою оригіналу) зі збереженням варіантів написання, характерних для кінця XVII – першої половини XVIII століть²⁰. Водночас зазначу, що працівники Центрального державного історичного архіву України у м. Києві планують помістити текст оригіналу Конституції П. Орлика також до повного академічного видання Конституції²¹.

Отже, на сьогодні можна упевнено стверджувати про наявність в науковому обігу не лише передруків різних варіантів копій Конституції П. Орлика, а також її оригіналу, зміст якого збігається зі змістом її копії. Це ще раз підтверджує наукове видання книги документів «Договори і постанови», розбитку тексту та упорядкування якої здійснив історик О. Алфьоров, а рецензентом якої виступив доктор історичних наук О. Однороженко. Книга містить фотокопії текстів Конституції П.

Орлика, їх розчитку та переклад, ратифікаційний акт Карла XII та лист Карла XII до кошового отамана Якіма Богуща, а також додаток, який точно відтворює фотографічним способом текст опублікованих у XIX ст. латиномовного та російськомовного варіантів документів²².

Після опублікування оригіналу Конституції П. Орлика староукраїнською мовою та її нової повної назви О.Б. Вовк²³ і фотокопії тексту цієї ж Конституції староукраїнською мовою та її перекладу на сучасну українську мову О. Алфьоровим²⁴ вважаємо доцільнішим в науковому обігу користуватися назвою Конституції П. Орлика, яка подається в оригіналі староукраїнською мовою, а саме: «Договори і постанови прав та вольностей військових...», а не «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького...», яка подається в науковій літературі деякими авторами, в тому числі і мною, згідно адаптованого перекладу назви документу латиномовного варіанту²⁵.

Таким чином, опублікування староукраїномовного оригіналу та староукраїномовної і староросійськомовної копій повного тексту Конституції П. Орлика, а не лише варіантів перекладу латиномовних копій, підтверджує необхідність подальшого поглиблення дослідження вченими істориками та правознавцями змісту цього складного і водночас важливого документу відповідно до сучасних вимог з трансформацію на непросте сьогодення.

1. *Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Історико-філологічні науки.* – К.: Либідь, 1991. – Вип.2. – С. 7-23. 2. *Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика: 1710 рік / Перекл. з лат. М. Трофимука.* – К.: Веселка, 1994. – С.15; *Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів / Укладачі: Самохвалов В.П., Шевченко О.О., Вовк О.Й.; За ред. О.О. Шевченко.* – К.: Вентурі, 1996. – С. 118; *Історія держави і права України: Навч. посіб. для студентів юридичних вузів та факультетів / Шевченко О.О., Самохвалов В.П., Капелюшний В.П., Шевченко М.О.; За ред. проф. В.Г. Гончаренка.* – К.: Вентурі, 1996. – С. 78; *Теорія держави і права: Підручник / С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський; За ред. С.Л. Лисенкова.* – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 26; *Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибр. твори.* – К.: МАУП, 2006. – С. 45 та ін. 3. *Чухліб Т.* Пилип Орлик. – К.: В. Брехуненко, 2008. – С. 22; *Шушкін В.І.* Конституція, яка випередила час (про правовий акт Пилипа Орлика 1710 року) // *День.* – 2007. – 15 вересня. – С. 7. 4. *Полонська-Василенко Н.Д.* Історія України. – У 2 т. – Т.2. – К.: Либідь, 1992. – С. 78; *Шевчук В.П., Тараненко М.Г.* Історія української державності: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1999. – С. 133 та ін. 5. *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність: Збірник / І.О. Кресіна (упоряд.); Ю.С. Шемшученко (відп. ред.).* – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – С. 8-30; *Лукашевич О.А., Манжул К.В.* «Конституція» Пилипа Орлика – історико-правова пам'ятка XVIII ст. – Х.: Основа, 1996. – С. 26; *Слюсаренко А.Г., Томенко М.В.* Історія української конституції. – К.: Знання України, 1993. – С. 25; *Погорілка В.Ф., Федоренко В.Л.* Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т. 1 / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Юридична думка, 2006. – С. 65 та ін. 6. *Вовк О.Б.* Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // *Архіви України.* – 2010. – № 3-4. – С. 145. 7. *Договори і постанови* // Упоряд. О. Алфьоров. – К.: Темпора, 2010. – С. 19. 8. *Вовк О.Б.* Цит. праця. – С. 155. 9. Там само. – С. 146-147, 150, 151. 10. *Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Історико-філологічні науки.* – К.: Либідь, 1991. – Вип. 2. – С. 7; *Вовк О.Б.* Цит. праця. – С. 146; *Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика: 1710 рік / Перекл. з лат. М. Трофимука.* – С. 15. 11. *Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Історико-філологічні науки.* – К.: Либідь, 1991. – Вип. 2. – С. 7. 12. *Вовк О.Б.* Цит. праця. – С. 147. 13. *Договори і постанови* / Упоряд. О. Алфьоров. – С. 19; *Вовк О.Б.* Цит. праця. – С. 155. 14. *Вісник Київського університету ім. Тараса*

Шевченка. Історико-філологічні науки. – Вип. 2. – С. 7. **15.** *Історія держави і права України: Навч. посіб.* / За ред. В.Г. Гончаренка. – С. 78; *Теорія держави і права: Підручник* / За ред. С.Л. Лисенкова. – С. 26. **16.** *Шишкін В.І.* Цит. праця. – С. 7. **17.** *Вовк О.Б.* Цит. праця. – С. 146, 147; *Вовк О.Б.* Історія одного документу // *День*. – 2010. – 24-25 вересня. – С. 10. **17.** *Урядовий кур'єр*. – 2009. – 27 червня. – С. 8. **19.** *Трегуб А.* Історія без політиканства // *День*. – 2010. – 12-13 листопада. – С. 8. **20.** *Вовк О.Б.* Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. – С. 145, 149, 150. **21.** *Вовк О.* Історія одного документу: Україномовний оригінал Конституції гетьмана Пилипа Орлика в окремому виданні невдовзі вперше побачить світ. – С. 10. **22.** *Договори і постанови* // Упорядник О. Алфьоров. – К.: Темпора, 2010. – 152 с. **23.** *Вовк О.Б.* Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. – С. 155-166. **24.** *Договори і постанови* // Упорядник О. Алфьоров. – С. 18-97. **25.** *Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Історико-філологічні науки.* – К.: Либідь, 1991. – Вип. 2. – С. 7; *Кресін О.В.* Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – С. 205-221; *Рудик П.А.* Міркування щодо висвітлення деяких положень Конституції Пилипа Орлика // *Часопис Київського університету права*. – 2010. – № 4. – С. 32-37.